

УДК 81'373. 2: 398

Наталія Шульська,
аспірантка кафедри історії та
культури української мови
Волинського національного університету
імені Лесі Українки

***Йак скажуть, то так вже й піде... або про прізвиська в
контексті усної народної творчості***

У статті проаналізовано народно-побутову антропонімію Західного Полісся в контексті усної народної творчості. Визначено спільні особливості між прізвиськами як репрезентами народної мовотворчості та жанрами фольклору, наведено цікаві мотиви номінації, спільні риси, взаємопов'язані фактори творення та побутування. Фактичний матеріал проілюстровано найбільш цікавими неофіційними найменуваннями з вказівкою на мотиваційну характеристику, засвідчену в розмовній практиці поліщуків. Також наведено складанки про прізвиська, записані від респондентів, та інші специфічні риси неофіційної системи називання.

Наталья Шульская. Как скажут, так уж пойдет ... или о прозвищах в контексте устного народного творчества.

В статье проанализировано народно-бытовую антропонимию Западного Полесья в контексте устного народного творчества. Определены общие особенности между прозвищами, как представителями народного словотворчества и жанрами фольклора, приведены интересные мотивы номинации, общие черты, взаимосвязанные факторы создания и бытования. Фактический материал проиллюстрирован наиболее интересными неофициальными наименованиями с указанием на мотивационную характеристику, заверенную в разговорной практике полищуків. Также приведены складанки о прозвищах, записанные от респондентов, и другие специфические черты неофициальной системы именования.

Natalia Shulska. Yak say, then so goes ... or nicknames in the context of folklore.

The article analyses the nicknames which function in Western Polissya in the context of folklore. Defined common features between the nicknames as representing genres of folk poetry and folklore, are interesting motives nomination similarities, interrelated factors of creation and existence. The actual material is illustrated most interesting names from the unofficial indication of motivational characteristics, certified in language of inhabitants of Western Polissya. There are about nicknames other specific features of the informal system of unofficial names.

Офіційна антропонімна тріада „прізвище – ім'я – по батькові” не повністю задовільняє усі сфери комунікації, тому дуже часто послуговуються вуличними прізвиськами (менюхами), особливо в діалектному середовищі. Як указує М. Дуйчак, прізвисько, належачи до класу власних імен, виконує номінативно-ідентифікаційно-диференційну

функцію” [3: 58]. З одного боку вуличне прізвисько – найбільш зручний і відкритий спосіб ідентифікації особи, а з другого – закритий для самого носія через морально-етичні стереотипи. Дуже часто мешканці населеного пункту можуть і не знати офіційного прізвища та імені свого односельчанина, тоді як його вулична назва відома кожному. У кількісному плані прізвиськ набагато більше, ніж офіційних онімів, що свідчить про синонімію, та й майже немає в селі людини, яка б не була схарактеризована прізвиськом. Вуличні назви завжди вмотивовані. Якщо наявні незрозумілі неофіційні найменування, то тільки з тих причин, що у них утрачена мотиваційна характеристика.

У розмовно-побутовій практиці кожного населеного пункту прізвисько виступає основним способом номінації: “прозиваються” або “кличуться” поза очі в розмовах, під час праці, в очі – під час сварок та суперечок. Наприклад, у с. Олександрія Рв Р багато жителів мають однакове прізвище, бо зазначений населений пункт був колись власністю пана, тому кріпаків записували за його прізвищем. Під час виборів у списках навпроти прізвищ додатково вказують вуличні прізвиська для точнішої ідентифікації. У деяких селах неофіційні назви зазначають на кореспонденції. Певний говірковий ареал має свою специфіку у творенні та використанні неофіційних антропонімів. У багатьох селах Західного Полісся прізвиськами не наділяють приїжджих жителів, не прозивають також померлих. Відома сільська традиція давати прізвиська усім колгоспним агрономам. Кожен населений пункт відзначається оригінальними моделями, специфічною лексикою у сфері неофіційного антропотворення. Як зазначають респонденти: */ всякого скажут / на кого хоче / йак стуруна / то так і нувина / у вас так / у нас так //*.

Безперечно, що прізвиська – це витвір народу, бо у них відображені культурні, соціально-економічні й політичні обставини народного життя, виявлена естетика народного мислення, образність і дотепність народного мовлення [11: 17]. Деякі лінгвісти навіть вважають вуличні прізвиська

різновидом фольклору. Про “прізвисько як атрибут ментальності народу” пише Р. Лук’янчук [7], соціокультурний аспект вуличних назв досліджували А. Белова та О. Ніколенко [2]. М. Негрич у праці “Скарби гуцульського говору” подає словник неофіційних антропонімів, уживаних у розмовній практиці описаного мовного ареалу [8]. На думку Н. Хрустик, основний прояв народності неофіційних антропонімів – це їхнє своєрідне відображення способу мислення народу, його моралі, культури, історії, побуту, тому такі прізвиська є “справжніми витворами народного слова, багато чого говорять про особливості менталітету українського народу” [10: 82]. Цієї позиції дотримується С. Крижанівська, яка стверджує, що “прізвиська – різновид фольклору, одного з найважливіших об’єктів етнографії. Вони увібрали і відобразили смаки, спостережливність, оцінювання народу” [6: 100]. Як зазначає Н. Колесник, “ім’я у фольклорі зазначає трансформацій у чітко визначених межах – неофіційна система найменування” [5: 137]. Чи справді прізвиська є різновидом усної народної творчості і що у них спільного з іншими жанрами фольклору?

Неофіційні антропоніми, як і фольклорні твори, ніде не кодифіковані, тобто побутують лише в усному мовному континуумі. Автор прізвиська також не завжди відомий, бо воно виникає спонтанно і скероване на якусь конкретну людину (рідше на групу людей). Зі слів респондентів на Західному Поліссі зрозуміло, що важко встановити у прізвиськах авторство, адже це дуже часто може бути гурт людей (сільська вулиця, учнівський клас, робітничий колектив тощо). */о то швидко так скажут / хтос' одін пудхонів / шо нибуд' почувут' / дий пушлó //* або */ прийде ду гулуві і гуворат / раз скажут і вже //* – так описують процес появи вуличної назви місцеві мешканці. З цього приводу А. Белова та О. Ніколенко стверджують: “Цей факт об’єднує прізвиська з іншими продуктами народної творчості – анекдотами та частівками” [2: 27]. Відома і складність фіксації неофіційних антропонімів, які часто виявляються замкненими для “стороннього вуха”, бо переважно всі функціонують у закритих мікроколективах і мають негативну

характеристику. Твірними основами прізвиськ нерідко стає жаргонна, нецензурна лексика, тому респонденти про такі прізвиська повідомляють з обережністю, або взагалі їх замовчують. Цим вуличні антропоніми наближені до сороміцьких пісень, які теж зафіксувати надзвичайно складно. Порівняємо записані на Західному Поліссі складанки з прізвиськами: / *Тас'іВас'і* / кúрочка / зніслáса //, / *Гриц-Пиц-Минтáчичка* / задéр / нóса / йак кáчичка //, / нисé *Грушка* / чикúшку / а *Бидá* / доган'áйе //, / ох мойí *Ком'ісáри* / помáзали тúйу в сáло //, до *Калúги* вс'і танцúють бúгí-мúгí //, / то *Мáхно* вíгл'анув в укрó //, / тáйя *Гúчка* / молодíчка / мужик'ів л'убíла //, / *Мигúн* лíсий пасé мíши / с'ів субíй пуд купóйу / клíче лíсий за субóйу //.

Збір прізвиськового фактажу подібно до збирання фольклорних матеріалів здійснюють експедиційним методом у польових умовах, що найбільш респектабельний для цього класу онімів. Фіксований антропонімний масив необхідно репрезентувати в діалектному аспекті, бо наблизити вуличні назви до рамок літературної мови – означає позбутися їх основних властивостей: варіативності, мінливості, тимчасовості, локативності, експресивності, якими ці неофіційні одиниці вирізняють на фоні інших антропонімів. Це саме стосується і фольклорних текстів, які потрібно представляти у первісному вигляді.

Подібно до жанрів усної народної творчості прізвиськам властива велика емоційність, переважно пейоративна, бо лише деякі мотиваційні різновиди неофіційних іменувань не мають конотації (найменування за родом заняття, етнічною приналежністю). Але у більшості назв простежено виразний експресивний компонент. Прізвиська – це своєрідні згорнуті метонімічні чи метафоричні конструкції, адже усі народно-побутові антропоніми образно марковані. Пор.: **Квітка**, **Лялька**, **Рбзочка** ‘симпатичні дівчата’ (Карпилівка, Берестяни Квр В), **Батóн**, **Дубар**, **Дúшиль**, **Гранáт**, **Лось** ‘високі’ (Миків, Берестяни, Суськ Квр В, Постійне Кс Р), **Карандáш**, **Копéйка**, **Мúшка**, **Чикúшка** ‘низькі’ (Цумань, Берестяни, Холоневичі, Липно Квр), **Бегемóт**, **Варéник**, **Ведмíдь**, **Кавúн**, **Камáз**,

Кóзуб, Тўмбочка, Дáмба ‘повні’ (Ромашківка, Берестяни, Журавичі, Липно, Озеро Квр, Рожище, Перемиль Гр В). Деякі прізвиська більш розгорнуті, а відповідно їй експресивно “просторіші”: **Алюмініювий зуб, Кантовáта Голова́, Бóчка з Ду́стом, Кривéнька Кáчичка, Слипé Óчко, Щербáтий Їбсьо** ‘за зовнішністю’ (Берестяни, Сильно, Човниця Квр, Четвертня Мн, Амбуків В-В В), **Ба́ба Базáрна, Бля́ха Мўха, Дóбра Пампўшечка, Нáше Рáдіо, Сто Гра́м** ‘за мовленням’ (Берестяни, Липно Квр В, Хочин Дбр Р), **Бурхлі́вий Урага́н, Не гоні лошаде́й** ‘швидкі’ (Озеро Квр, Романів Лц В).

На зразок поділу пісенної творчості за тематично-жанровими особливостями (родинно-побутові, соціальні-побутові пісні про кохання і т. д.), прізвиська теж класифікують на сімейно-родинні, внутрісімейні, дитячі, інтимні, групові, колективно-територіальні.

На спорідненість неофіційних антропонімів з пісенними жанрами вказує їх ритмомелодика, адже немало серед прізвиськ римованих форм: **Банáн** < Руслан (Шклинь Гр В), **Бадўль** < Василь (Гута Рт В), **Бóлік** < Толік (Липне Квр В), **Бўпка** < Любка (Залаззя Лбш В), **Карáсь** < Тарас (Берестяни Квр В), **Крўса** < Лариса (Рожище В), **Квасóля, Пасóля** < Оля (Зоря В-В В), **Мандолíна** < Віталіна (Берестяни Квр В), **Кокакóла** < Микола (Машів Лбм В), **Сóля** < Коля (Смоляри Ст В), **Шпóлька** < Оляка (Буцин Ст В). Зафіксовані прізвиська – це, очевидно, не що інше, як своєрідна мовна гра на рівні молодіжної сленгової комунікації.

Відомо, що будь-який фольклорний твір може функціонувати ареально у кількох варіантах (згадаємо пісні “Як поїхав старий Семен”, “Ой ти, соловейку”, баладу про Бондарівну). Ця особливість простежена у прізвиськах, адже один носій може мати по декілька синонімічних “кличок”: **Худўй і Сухўй** (Цумань Квр В), **Бос і Бóсік, Твэ́рдий і Твердолóбий, Лўсий і Горбачóв, Пóльд і Пóльдик** (Берестяни Квр В). Наявні і паралельні родинні найменування з синонімічними денотативними формами: **Бригаді́ри і Бригаді́рчики, Юзі і Юзікі** (Берестяни Квр В), **Крўци і Крўцики** (Шклинь

Гр В), **Коті́** і **Кóтики** (Хотешів К-К В), **Козлі́** і **Кóзлики** (Залухів Рт В), **Зосі́** і **Зóськи** (Поворськ Квл В).

Майже всі вуличні прізвиська спрямовані на висміювання чогось негативного, тому часто вони не лише жартивливі, а й дошкульні, іронічні, з виразною насмішкою. Напр.: **Здорові́ло** ‘низький’, **Трúска**, **Пух** ‘худі’ (Берестяни Квр В), **Маніóньчик** ‘високий’ (Липно Квр В). Особливо в’їдливі шкільні прізвиська: **Жáба**, **Інфузóрія** **Тúфелька** ‘вчительки біології’ (Мельниця Квл, Рожище В), **Бурбóн**, **Істері́чка** ‘вчителі історії’ (Бужанка Ів, Четвертня Мн В), **Амі́ак**, **А́том Менделéєва**, **Хлор**, **Моле́кула** ‘вчителі хімії’ (Залаззя Лбш, Романів Лц, Мельниця Квл В), **Нóтка**, **Дúдочка** ‘вчителі музики’, **Автомáт**, **Протівогáз** ‘вчителі допризовної підготовки’ (Залаззя Лбш В), **Інформ** ‘вчителька інформатики’ (Шлапань Рж В).

Виникнення кожного прізвиська вмотивоване і зазвичай указує на якусь яскраву рису денотата, здебільшого негативну. Вже у самій природі вуличного антропоніма закладений фактор висміювання. Цей чинник зближує народно-побутові найменування з народними казками або байками. У прізвиськах, як і в цих фольклорних жанрах, засуджують зло і цінують добро, критикують жорстоких, лінивих, тупих, прославляють добрих, хазяйновитих, мудрих людей. Лексеми-мотиватори таких неофіційних антропонімів протиставлені бінарними опозиціями: добрий–злий, розумний–тупий, працьовитий–лінивий. Порівняємо вживані прізвиська: **Академі́к** ‘дуже розумний’ (Карпилівка Квр В), **Рóзум**, **Розума́ха**, **Розумі́**, **Розу́мний** [9: III], **Мудра́к**, **Мудрачу́на** (Домашів Квр В), **Му́дрий**, **Му́дрик**, **Мудригéля** [9: II], **Дóбричко**, **Добро́дій** (Солов’ї Ст, Печихвости Гр В), **Злю́ка** (Дубечно Ст В), **Лóдар** (Оріхово, Самари Рт В), **Лигу́н** (Брище Лц В), **Лигу́ха** (Липно Квр В), **Ліну́вець** (Любешів В), **Тру́тець** (Звози Квр, Пульмо Шц В), **Тупі́й** (Маяки Лц В), **Ту́рко**, **Ту́рок** (Волиця К-К, Радянське Мл Р). Як і в народних байках, у прізвиськах висміюють скупість, злодійство, боягузтво, жадібність. Пор.: **Жмот** (Рокині Лц В), **Зло́дий**, **Зло́дний** (Холоневичі Квр В), **Скупі́й**, **Скупердя́й** [9: II].

Відомо, що у казках, як і в байках, присутні образи тварин, які є уособленням певних людських якостей. Серед твірної бази неофіційних іменувань немало апелятивів-фаунономенів з мотиваційною характеристикою, близькою до фольклорної: **Ведмідь** ‘сильний’ (Топільно Рж, Сильно Квр, Смідин Ст, Залаззя Лбш В), ‘лінивий’ (Тристеня Рж, Маяки Лц В); **Вовк** ‘злий, недобрий’ (Дерно, Жорнище, Липно Квр В), **Заєць** ‘боязливий’ (Суськ Квр, Заболоття Рт, Карпилівка, Хотешів К-К В); **Кабан** ‘некультурні’ (Датиня Рт, Четвертня Мн В), **Змій** ‘сердитий’ (Велимче Рт, Велика Осниця Мн В); **Лев** ‘сильний’ (Майдан-Липненський Мн В), ‘мудрий, любить керувати’ [9: II], **Лис**, **Лисіця** ‘хитрі’ (Чаруків Лц, Рудники Мн, Смідин Ст В, Привітне Лк, Залаззя Лбш, Доросині Рж В).

Серед реєстру неофіційних іменувань наявні прізвиська **Байда**, **Гонта**, **Залізняк**, **Козак**, **Хміль** [9: I, II, III], що відображають певні історичні обставини, наявні і в жанрах усної народної творчості, зокрема баладах та історичних піснях.

У записах місцевого фольклору фіксуємо чимало номінацій на позначення етнографічних реалій: одягу, взуття, посуду, страв, деталей господарського побуту, які однаково простежені і в народно-побутовій антропонімії. Особливо багато прізвиськ, утворених від лексичних діалектизмів: **Баняк** ‘з великою головою’ (Клубочин Квр В), **Бутель** ‘повний’ (Берестяни Квр В), **Кругляк** ‘з круглим обличчям’ (Журавичі Квр В), **Кошєлик** ‘плів кошики’ (Озеро Квр В) **Саган** ‘кремезний’ (Озеро Квр В – пор.: місц. *саган* ‘великий череп’яний горщик’ [1, I: 132]), **Слбїк** ‘повний’ (Омельно Квр В), **Товкач** ‘високий’ (Омельно Квр В, пор.: місц. *товкач* ‘дерев’яний пристрій розтовкувати картоплю, зварену для свиней’ [1, I: 202]), **Цєбер**, **Цєбрó** ‘повні’ (Липно Квр В), **Циділок** ‘за особливостями мовлення’ (Цумань Квр В), **Чепєлик** ‘невисокий’ (Знамирівка Квр В – пор.: діал. *чепєц* ‘очіпок, давній головний убір заміжньої жінки у формі шапочки’ – говірки Дубровицького, Сарненського, Костопільського районів на Рівненщині [4: 130]),

Чикúшка ‘маленького зросту’ (Знамирівка Квр В), **Бéциха, Бéцько** (Холоневичі Квр В – можливо, від діал. *бец* ‘дерун’ [1, I: 16]), **Йуц** (Клубочин, Сильно Квр В – пор.: діал. *йуц* ‘шлунок свині, який використовують для виготовлення сальтисона’ [1, I: 284]), **Мазурка** ‘невисока’ (Клубочин Квр В), **Полундрі́ца** ‘висока, худорлява’ (Берестяни Квр В – пор.: діал. *полундрі́ца* ‘м’ясо з обох боків свинячого хребта’ [1, II: 68]), **Тукма́ч** (Липно Квр В – пор.: діал. *тукмач’і* ‘зварена і розтовчена картопля як страва’ [1, II: 212]), **Шпíра** ‘худа’ (Городище Квр В – пор.: діал. *шпíра* ‘шматок сала’ [1, II: 275]).

Докладний аналіз неофіційної системи називання людей на Західному Поліссі засвідчив про безпосередній зв’язок вуличних антропонімів майже з усіма жанрами усної народної творчості, на що вказують проведені паралелі. Безапелювано, прізви́ська як продукт народної мовотворчості необхідно розглядати в контексті фольклору нерозривно від специфіки діалектного середовища. Вуличні прізви́ська, як і місцеві фольклорні тексти, – цінний автохтонний потенціал для наукових пошуків, тому необхідні їх системні фіксації та лінгвістичні студії у кожному населеному пункті.

Умовні скорочення назв областей

В – Волинська
Р – Рівненська

Умовні скорочення назв районів

В-В – Володимир-Волинський	Рж – Рожищенський
Гр – Горохівський	Рт – Ратнівський
Дбр – Дубровицький	Ст – Старовижівський
Ів – Іваничівський	Шц – Шацький
Квл – Ковельський	
Квр – Ківерцівський	
К-К – Камінь-Каширський	
Кс – Костопільський	
Лбм – Любомльський	
Лбш – Любешівський	
Лц – Луцький	
Мл – Млинівський	
Мн – Маневицький	

Література

1. Аркушин Г. Словник західнополіських говірок / Г. Л. Аркушин. У 2-х т – Луцьк : РВВ “Вежа”, 2000.
2. Белова А., Прізвиська: соціо-культурний і соціо-прагматичний аспекти / А. Белова, О. Ніколенко // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць. – К., 2000. – С. 54–58.
3. Дуйчак М. Прізвиська та їх мотивація / М. Дуйчак // Проблеми сучасної ареології. – К. : Наук. думка, 1994. – С. 256–259.
4. Євтушок О. Вивчення лексики говірок Рівненщини / О. Євтушок. – Рівне, 1997. – С. 3–121.
5. Колесник Н. Способи ідентифікації особи в українській неофіційній системі називання XIX – першої половини XX ст. (на матеріалі співанок-хронік) / Н. Колесник // Науковий вісник Чернівецького університету. Слов’янська філологія : зб. наук. праць. – Випуск 356–359. – Чернівці : Рута, 2007. – С. 137–142.
6. Крыжановская С. Баба-Яга или ... Фантомас (о прозвищах) / С. Г. Крыжановская // Этническая ономастика. – М. : Наука, 1984. – С. 100–102.
7. Лук’янчук Р. Прізвисько – атрибут ментальності народу / Р. Лук’янчук // Етнокультура Волинського Полісся та чорнобильська трагедія. – Вип. III. – Рівне, 1998. – С. 67–75.
8. Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березови / М. Негрич. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2008. – С. 199–207.
9. Словник прізвиськ північно-західної України. У 3-х т. [упоряд. Г. Л. Аркушин]. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009.
10. Хрустик Н. Прізвиська як вид усної народної творчості / Н. Хрустик // Мова та стиль українського фольклору : зб. наук. праць. – К., 1996. – С. 80–84.
11. Чабаненко В. Прізвиська в системі експресивних засобів народнорозмовної мови (на матеріалі говірок Запорізької та Дніпропетровської областей) / В. А. Чабаненко / Повідомлення Української ономастичної комісії. – Вип. 14. – К. : Наук. думка, 1976. – С. 16–20.